

ارزیابی رویکرد قوانین و اسناد بالادستی به بُعد کیفی افزایش جمعیت

لیلا ثمنی*، معصومه شهریاری**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۲۱

چکیده

سیاست‌گذاری جمعیت در ایران، در سال‌های اخیر دستخوش تحولات اساسی قرار گرفته است و در حال حاضر قوانین ناظر به تشویق و زمینه‌سازی در خصوص افزایش جمعیت در دستور کار مجلس و دولت قرار دارد. نظریه‌اینکه عامل اساسی رویکرد کنترل و کاهش جمعیت در همه جوامع از جمله ایران -حتی در سطوح خانواده‌ها- معطوف به نگرانی از بُعد کیفی جمعیت بوده و هست؛ لذا انتظار می‌رود در سیاست‌گذاری‌ها و قانون‌گذاری‌های خرد و کلان، به ارتقاء بُعد کیفی جمعیت توجه ویژه‌ای شده باشد. از این رو، در این پژوهش به تحلیل مضمون اسناد بالادستی و بررسی میزان اهتمام آنها به بُعد کیفی جمعیت پرداخته شده و هدف این است که وضعیت موجود و مطلوب بُعد کیفی افزایش جمعیت در اسناد بالادستی و قوانین نوظهور با عنوان یا هدف افزایش جمعیت، مورد ارزیابی قرار گیرد. نتایج حاکی از وجود خلأهای اساسی و عدم انعکاس مفاد کیفی موجود در اسناد بالادستی (از قبیل ارائه آموزش‌های فرزندپروری جسمی، فکری، جنسی و معنوی؛ ارائه امکانات و مشاوره‌های روانی - مهارتی و تکریم خانواده‌های پرجمعیت) در اسناد و طرح‌های در حال تصویب است. در نتیجه‌گیری این مطالعه به الزامات رشد کیفی جمعیت و لزوم ادغام آنها در قوانین مرتبط با افزایش جمعیت پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: جمعیت، فرزندآوری، سیاست‌های جمعیتی، ارزیابی، قوانین، اسناد بالادستی.

* استادیار فقه و حقوق و مطالعات اسلامی، پژوهشکده زنان، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران، (نویسنده مسئول).

E-mail: l.samani@alzahra.ac.ir

** دانشجوی دوره کارشناسی ارشد فقه و حقوق خانواده، دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران.

E-mail: m.shahriary.251@gmail.com

مقدمه

بر اساس گزارش‌های توسعه انسانی، ثروت واقعی هر کشوری را جمعیت آن کشور تشکیل می‌دهد و جمعیت همواره به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌های قدرت دولت‌ها به‌شمار رفته و هنوز هم نیرومندترین دولت‌ها از میان پرجمعیت‌ترین آن‌هاست (کاتوزیان، ۱۳۹۴: ۱۶-۱۴). تأثیر جمعیت در قدرت ملی به‌اندازه‌ای است که حتی با افزایش نقش عواملی نظیر پیشرفت‌های فناوری در تولید ثروت و قدرت کشورها، توانسته اهمیت خود را حفظ کند. لذا جمعیت از دیدگاه استراتژیست‌ها، به‌خودی‌خود، یکی از عناصر اصلی قدرت دولت‌ها و یک عنصر کلیدی در دفاع و راهبرد دفاعی محسوب می‌گردد و چگونگی ترکیب و ساختار جمعیت هر کشور می‌تواند گویای وضعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن کشور باشد.

طی دو دهه اخیر، ایران با چالش کاهش باروری روبه‌رو شده است. این روند کاهشی در طول تاریخ کشور بی‌سابقه بوده و باعث شده که ایران سریع‌ترین روند کاهش نرخ باروری در تاریخ جهان را به خود اختصاص دهد. با این حال، علی‌رغم تغییر رسمی سیاست‌های جمعیتی کشور از سال ۱۳۹۳ و تأکید بر لزوم افزایش سطح فرزندآوری و رسیدن نرخ باروری به بالای سطح جانشینی، همچنان با روند کاهشی میزان باروری و رشد جمعیت مواجه هستیم. کمترین تعداد ولادت طی ۱۰ سال اخیر در سال ۱۳۹۸ ثبت شد که در مقایسه با سال ۱۳۹۷، ۱۲ درصد و در مقایسه با سال ۱۳۹۳، ۲۲ درصد کاهش را نشان می‌دهد. برآوردهای صورت‌گرفته برای این سال، میزان باروری کل را ۱/۷۷ فرزند نشان داده است (سازمان ثبت احوال کشور، ۱۳۹۹). طبق آخرین بررسی‌ها، روند کاهشی فرزندآوری در سال ۱۳۹۹ هم ادامه داشته و شاخص میزان باروری کل در این سال به ۱/۷۶ فرزند به ازای هر زن رسیده است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰).

از این‌رو، در چند سال اخیر، با توجه به شرایط خاص و ظهور مسائل و چالش‌های جمعیت‌شناختی در کشور، سیاست‌گذاری‌های جمعیتی نیز دستخوش تغییر و تحولات اساسی شده است. بر این اساس، در اسناد بالادستی نظام حقوقی ایران، سیاست‌های کلی جمعیت و سیاست‌های کلی خانواده ابلاغی مقام معظم رهبری، قانون برنامه ششم توسعه و طرح مصوب مجلس شورای اسلامی با عنوان «جوانی جمعیت و حمایت از خانواده» به این مهم پرداخته‌اند. از طرفی، مهمترین دلیل توجه دولت‌ها به مسایل جمعیت و گفتمان‌سازی برای اقناع تفکر خواص و عوام در رابطه با ضرورت افزایش فرزندآوری، مواردی است که ناظر بر عدم مطلوبیت

رشد کمی بدون توجه به رشد کیفی جمعیت است. جملاتی در بین مردم همچون «کم بودن جمعیت ولی باکیفیت، بهتر از زیاد بودن جمعیت بدون کیفیت است!»، «ارجحیت کیفیت جمعیت نسبت به کمیّت جمعیت!» (عبداللهی و رحیمی، ۱۳۹۶: ۶۰-۳۶)، «کیفیت نسل را نباید فدای کمیّت آن کرد و جمعیت بدون کیفیت یعنی تولد فرزندان بدون وجود ساختارها و امکانات کافی در عرصه‌های آموزشی، فرهنگی، حمایتی، اقتصادی و...» نمونه‌ای از آن گفتمان‌ها است. نهادینه‌سازی این گفتارها به قدری سریع، سازمان‌دهی شده، گسترده و عملیاتی مطرح شد که به سرعت جزء لاینفک افکار عمومی جامعه شد. گذشته از ارزیابی جریان گفتمان‌سازی و نهادینه‌سازی آن و فارغ از بررسی میزان صحت و سقم اصل وجود مشکل و راه‌حل ارائه شده، باید پذیرفت که بُعد کیفی جمعیت امری بسیار مهم بوده و توجه به آن پیش از توجه به بُعد افزایش کمی، اجتناب‌ناپذیر، اهم و ضروری است.

اگرچه نتایج پژوهش‌ها نشان داده که گرایش خانواده‌ها به فرزند کمتر عمدتاً ناشی از منطق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آنهاست که یک‌باره به وجود نیامده و حاصل تجربه‌های انباشته و طی سالیان طولانی است (حسام، ۱۳۹۴) اما دقت در مسئله حاکی از تغییرات عمیق فرهنگی در باورهای عرفی است که بیش از آنکه مبتنی بر منطق باشد، از تلقین در افکار عمومی جامعه ناشی شده است. بنابراین، جهت حمایت از سیاست افزایش فرزندآوری، ابتدا لازم است با توجه به اولویت‌ها، ضرورت‌ها و موانع زیرساختی، با ارائه راهکارهای تقنینی با امکان عملیاتی‌سازی و دارای ضمانت اجرا در خصوص کیفی کردن جمعیت به ظرفیت‌سازی و رفع موانع پرداخت. با توجه به مسئله تحقیق، این مقاله بر دو پیش فرض اساسی استوار شده است: پیش فرض نخست اینکه افزایش کمی جمعیت مبتنی بر اهمیت فراوان ذخیره انسانی، در هر کشوری الزامی است. دوم اینکه افزایش رشد کمی جمعیت بدون توجه به رشد کیفی، مضرات اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، و محیط‌زیستی متعددی برای جامعه به دنبال دارد. لذا کیفیت جمعیت، بیانگر محتوای این ذخیره و سرمایه است. بنابراین، توجه به بُعد کمی و کیفی، هم‌زمان و متناظر در کنار هم، می‌تواند در راستای توسعه و رسیدن به اهداف مطلوب جمعیتی کشور، مؤثر باشد. از این رو، انتظار می‌رود در سیاست‌های کلان و اسناد بالادستی ایران و همچنین در قوانین خرد مرتبط با افزایش جمعیت، به این دو مورد، نه به صورت دو قطب متقابل، بلکه به صورت دو قطب در کنار هم توجه شده و تعادل رشد کمی و کیفی جمعیت هر دو مدنظر قرار گرفته باشد. لذا

در این پژوهش با روش تحلیل مضمون، اسناد و قوانین مرتبط مورد بررسی قرار گرفته تا میزان رعایت تعادل بین دو بُعد کمی و کیفی افزایش فرزندآوری مورد بررسی قرار گیرد.

چارچوب نظری

شاخصه‌های رشد کمی جمعیت شامل مواردی می‌شود که ناظر بر تشویق و ترغیب زوجین جهت فرزندآوری و ازدیاد جمعیت است و شاخصه‌های کیفی مواردی هستند که علاوه بر افزایش تعداد جمعیت، به سلامت روحی و روانی می‌پردازد. از دهه ۱۹۶۰ کیفیت زندگی به صورت گسترده در سراسر حوزه‌های علمی و به‌عنوان یک نگرانی بین مردم و دولت مورد بحث واقع شده است (اندریو^۱ و داینر^۲، ۱۹۸۶؛ راهتز^۳ و همکاران، ۲۰۰۰؛ وینهون^۴، ۲۰۰۰). نگرانی از کیفیت زندگی یکی از مشخصه‌های جامعه معاصر است (پاسیو^۵، ۲۰۰۳:۱۹).

واژه کیفیت زندگی اگرچه جذابیت و معنی عام دارد، لکن یک تعریف پذیرفته عام ندارد. به‌هرحال، کیفیت زندگی به مؤلفه‌(های) کامیابی یا رضایتمندی بیشتر یا کمتر در زندگی مردم مربوط می‌شود (لطفی، ۱۳۸۸: ۶۶). به‌عبارت‌دیگر، مفهوم کیفیت در مقابل کمیّت قرار دارد که کمیّت یک مفهوم انتزاعی، فیزیکی و قابل برآورد است. کیفیت زندگی را می‌توان مجموعه‌ای از شرایط جسمی، روانی، رفاه اجتماعی مانند سلامت، ازدواج، کار، خانواده، احساس مالکیت و همکاری با دیگران که به‌وسیله شخص یا گروه درک می‌شود دانست (طلایی، ۱۳۹۱: ۱۴۰). کیفیت زندگی میزان برخورداری فرد را نشان می‌دهد، البته نه فقط در چیزهایی که او به آنها رسیده، بلکه تمام گزینه‌هایی که شخص فرصت انتخاب آنها را دارد. به‌بیان‌دیگر، کیفیت زندگی وابسته به آزادی برای رسیدن و نرسیدن به موفقیت‌ها و اهداف و آگاهی از فرصت‌های واقعی است که فرد در مقایسه با دیگران دارد. در بحث‌های مربوط به کیفیت زندگی، زنده بودن مهم نیست، بلکه کیفیت زیستن دارای اهمیت است (کرامر^۶، ۲۰۰۴: ۱۰۴). لذا هدف غایی مطالعه کیفیت زندگی و کاربرد متعاقب آن برای این است که مردم قادر به داشتن یک زندگی با کیفیت

1. Andrews
2. Diener
3. Rahtz
4. Veenhoven
5. Pacio
6. Cramer

بالا باشند؛ به طوری که زندگی هم هدفمند و هم لذت بخش باشد (موره^۱ و پارکر، ۲۰۰۵: ۲۳۸). شاخصه‌های کیفیت زندگی را می‌توان از دو دیدگاه بررسی کرد: دیدگاه غرب که مؤلفه‌های رشد کیفی را از دیدگاه مادی مورد بررسی قرار می‌دهد؛ مؤلفه‌هایی از قبیل سلامت جسمانی، وضعیت اقتصادی، عوامل اجتماعی و احساس شادمانی (لیو^۲، ۲۰۰۶: ۲۴۰-۲۱۷)، خدمات بهداشتی، سطح تحصیلات، امید به زندگی، مشکلات روانی و امنیت. اما دیدگاه اسلام، علاوه بر دیدگاه مادی، از بعد معنوی نیز به مسئله توجه می‌کند که از قبل از تولد انسان تا لحظه مرگ را شامل می‌شود. در دیدگاه قرآن، کیفیت زندگی فرد از زمان قبل از تولد و تمام مراحل از گل، نطفه، مضغه، عظام و لحم و بعد از تولد تا لحظه مرگ را دربر می‌گیرد. همچنین قرآن تنها به جنبه زندگی فردی زندگی نپرداخته بلکه مسائل و روابط اجتماعی را نیز مطرح ساخته و کیفیت جامعه‌ای آرمانی را بیان کرده است (ضیایی، ۱۳۹۱؛ یدالله‌پور و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۱-۷۲؛ نژادمحمدنامقی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶-۷).

برای بالا بردن کیفیت جمعیت تنها نباید به فرد و توانمندی او توجه کرد بلکه برای خانواده و اجتماع و توانمند کردن آن‌ها هم باید برنامه داشت؛ یعنی چگونه می‌توان برای ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل خانواده و اجتماع در کنار افراد به‌تنهایی زمینه ظهور و بروز بیشتری فراهم کرد؛ بنابراین، علاوه بر اینکه به ابعاد سلامت جسمی آحاد جامعه فکر می‌کنیم باید به ابعاد سلامت روانی (پناغی، ۱۳۸۸: ۷۸)، معنوی (حمیدی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۷: ۸۶-۸۱) و روحی هم توجه کنیم. یعنی طی مسیر الی‌الله برای فرد، خانواده و اجتماع صعب و سخت نباشد، بلکه بتواند ظرفیت‌هایی را که خدا برای انسان قرار داده است به‌راحتی به عرصه ظهور برساند و به مقام خلیفه الهی برسد. در نگاه اسلامی کیفیت تنها زندگی مادی و سلامت جسمی نیست، بلکه سلامت روحانی در بعد فردی برای بروز و ظهور تمامی ظرفیت‌ها را نیز شامل می‌شود. افزایش کیفیت آحاد جامعه را بینش، گرایش و رفتار می‌سازد.

پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع این تحقیق، مطالعات و پژوهش‌هایی نیز در ایران انجام شده است. برای مثال، غفاری و کریمی (۱۳۹۱) در پژوهش خود به پاسخ به این سؤال پرداخته‌اند: «مطالعات

1. Moore & Parker
2. Liu

کیفیت زندگی در ایران از ابتدای آغاز این مطالعات تا پایان سال ۱۳۶۱ چه روندی را طی نموده و از چه ابعاد دچار تغییر شده است؟». غمامی (۱۳۹۸) نیز در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی سیاست‌های تقنینی جمعیتی جمهوری اسلامی ایران و ارائه شاخص‌های مطلوب» به این نتیجه رسیده است که مهم‌ترین شاخص‌ها جهت تقنین، سیاست‌های جمعیتی، مصالح عامه، توجه به اسناد بالادستی و اثربخشی آن در قوانین و مقررات مربوطه، لحاظ نمودن منطقه‌گرایی و تمرکز بر اصل تناسب است.

عظیم‌زاده اردبیلی و جلالی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی سیاست کنترل موالید و قانون تنظیم خانواده» با بررسی تاریخچه به‌کارگیری سیاست کنترل جمعیت در ایران، مطالعه اهداف این سیاست‌ها و همچنین بررسی نظرات فقها، به این نتیجه رسیده است که اجرای این سیاست‌ها آسیب‌های فراوانی را به دنبال دارد. بنابراین، باید از اجرای این سیاست‌ها جلوگیری به‌عمل آید و ضمن تشویق خانواده‌ها به تکثیر نسل، روش‌هایی برای مدیریت آن به‌کار گرفته شود. علی‌رغم انجام چندین مطالعه در این حوزه، اما این مطالعات به بررسی بُعد کیفی افزایش فرزندآوری در اسناد بالادستی نپرداخته‌اند. بر این اساس، در مقاله پیش‌رو این موضوع مورد توجه قرار گرفته است.

روش تحقیق و داده‌ها

روش تحقیق مورد استفاده در این مقاله تحلیل مضمون^۱ است. تحلیل مضمون روشی کاربردی و ساده جهت تحلیل محتوای اسناد است که برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای داده‌های کیفی (در اینجا اسناد) مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این روش، داده‌های متنی و پراکنده و متنوع به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌شود (بویاتزیس^۲، ۱۹۹۸). در تعریف این روش آورده‌اند که «تحلیل مضمون برای دیدن متن، برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتبط، تحلیل اطلاعات کیفی، مشاهده نظام‌مند شاخص تعامل گروه موقعیت سازمان و یا فرهنگ و تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی است» (شیخ‌زاده و تسلیمی، ۱۳۹۰: ۱۵۳). روش جمع‌آوری اطلاعات، اسنادی-کتابخانه‌ای است. بنابراین، ابتدا تمامی سیاست‌های تقنینی موجود در اسناد بالادستی گردآوری و سپس ابعاد کمی و کیفی قوانین موجود تفکیک می‌شود و پس از دسته‌بندی

1. Analysis Thematic
2. Boyatzis

و ارزیابی قوانین موجود، مقایسه‌ای بین رویکردهای قوانین و اسناد بالادستی به بُعد کیفی و کمی جمعیت صورت می‌گیرد. تحلیل در این مقاله مبتنی بر چهار سند سیاستی شامل «سیاست‌های کلی جمعیت» و «سیاست‌های کلی خانواده» ابلاغی مقام معظم رهبری، «قانون برنامه ششم توسعه» و طرح مصوب مجلس شورای اسلامی با عنوان «جوانی جمعیت و حمایت از خانواده» می‌باشد که در ادامه به معرفی آنها می‌پردازیم.

سیاست‌های کلی جمعیت و خانواده (ابلاغی مقام معظم رهبری)

تعریف بسته‌های سیاستی: بسته‌های سیاستی مسیری برای ایجاد یک نگاه جامع و همه‌جانبه است تا راه‌حل‌های پیش‌بینی‌شده برای حل مشکلات نه‌تنها مشکل جدیدی را ایجاد نکند بلکه حتی تقویت‌کننده سایر راه‌حل‌ها نیز باشد. همچنین این بسته‌های سیاستی اغلب دارای نگاه بلندمدت هستند و طوری طراحی شده‌اند تا در بلندمدت اهداف خاصی را پشتیبانی نمایند. بر اساس این گفتمان و مطابق اصل ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مقام معظم رهبری با مشورت مجمع تشخیص مصلحت نظام، از سال ۱۳۷۲ تاکنون ۵۱ بسته سیاستی را در حوزه‌های مختلف باهدف دستیابی به الگوی اسلامی ایرانی ابلاغ فرموده‌اند؛ لذا این سیاست‌های کارشناسی شده می‌تواند به‌عنوان اسنادی مهم در منظومه مباحث خانواده قرار گیرد. باید توجه داشت مجموعه این سیاست‌ها عصاره اندیشه حکومتی-مدیریتی، مطالبات و نظرات رهبر معظم انقلاب است که توسط ایشان ابلاغ و پیگیری می‌گردد و از این حیث جامعیت لازم برای بررسی منظومه فکری و مطالبات ایشان را خواهد داشت. سیاست‌های کلی «خانواده» در ۱۶ بند و سیاست‌های کلی «جمعیت» در ۱۴ بند توسط مقام معظم رهبری، در راستای اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی و پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام، به رؤسای قوای سه‌گانه ابلاغ شده است. سیاست‌های کلی جمعیت با هدف جبران کاهش نرخ رشد جمعیت و باروری در ۳۰ اردیبهشت ۱۳۹۳ و سیاست‌های کلی «خانواده» نیز حول محور حمایت از نهاد اجتماعی خانواده در ۱۳ شهریور ۱۳۹۵ ابلاغ شده است.

قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۴۰۰-۱۳۹۶)

مقام سیاستگذار به‌منظور اولویت‌بندی مسائل بنیادین کشور و ارائه استراتژی‌ها، سیاست‌ها و اقدامات اجرایی، چارچوبی را برای برنامه‌ریزی معین می‌کند. این سیاستگذاری‌ها که از سال ۱۳۶۸ تاکنون به شش برنامه رسیده است توسط مجلس به قانون تبدیل شده و برای اجرا به دولت ارسال می‌شود. سیاست‌های کلی برنامه‌ی ششم توسعه دارای ۸۰ بند و شامل سرفصل‌های امور اقتصادی، فناوری اطلاعات و ارتباطات، اجتماعی، دفاعی و امنیتی، سیاست خارجی، حقوقی و قضایی، فرهنگی و علم، فناوری و نوآوری است. سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه در تاریخ ۱۳۹۴/۴/۹ توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شد (دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله عظمی خامنه‌ای، ۱۳۹۴). قانون این برنامه مشتمل بر ۱۲۴ ماده و ۱۲۸ تبصره در ۱۴ اسفند ۱۳۹۵ توسط مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۹۵/۱۲/۲۱ از سوی مجمع تشخیص مصلحت نظام موافق با مصلحت نظام تشخیص داده شد.

طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده

در سال ۱۳۹۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی با تکیه بر رهنمودهای مقام معظم رهبری در بازنگری سیاست‌های جمعیتی و باهدف نیل به میزان باروری کل به ۲/۵ فرزند، در رشد کمی جمعیت تا سال ۱۴۰۴ توأم با ارتقای کیفی جمعیت و تثبیت آن تا سال ۱۴۳۰ این طرح را با عنوان «طرح جامع جمعیت و حمایت از خانواده» در قالب ۵۵ ماده به مجلس پیشنهاد کرد. در اسفند سال ۱۳۹۹ این طرح در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید و به‌منظور بررسی عدم مغایرت با شرع و منابع فقهی به شورای نگهبان قانون اساسی ارسال شد. این مرجع پس از بررسی‌های کارشناسانه اشکالات و ابهامات متعددی را بر آن وارد نموده و آن را جهت اصلاح به مجلس اعاده نمود. نمایندگان مجلس نیز اخیراً (۶ مرداد ۱۴۰۰) آن را در جلسه مجلس مطرح نموده که لازم است پس از رفع ابهامات و اشکالات وارده آن را به شورای نگهبان ارسال نمایند.

یافته‌ها

ابعاد کیفی جمعیت در سیاست‌های کلی نظام

سیاست‌های کلی جمعیت، ابلاغی مقام معظم رهبری، با محوریت استخراج شاخصه‌های ناظر به ابعاد کیفی جمعیت مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به کدگذاری و مقوله‌بندی‌های صورت

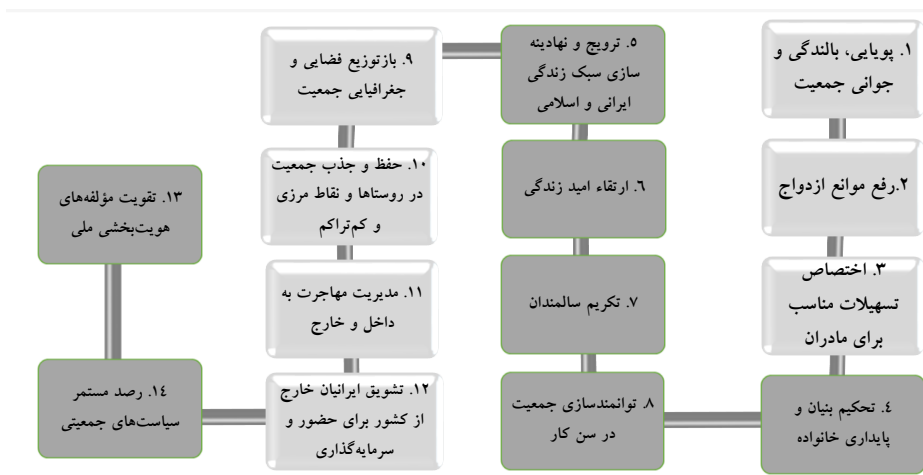

گرفته ۴ مورد کلی به شرح جدول ۱ تحت عناوین جمعیت توانمندشده، جمعیت حمایت‌شده توسط خانواده، جمعیت تربیت‌شده و حمایت‌شده توسط دولت تحت ابعاد کیفی جمعیت استنتاج شد.

جدول ۱: شاخصه‌های ناظر به ابعاد کیفی جمعیت مطابق با تحلیل مضمون سیاست‌های کلی جمعیت

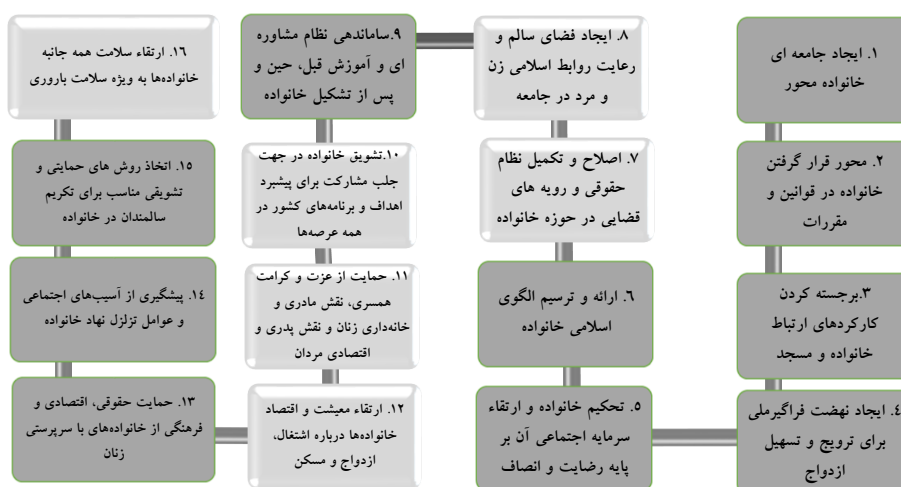
مقولات	شاخص‌ها
مثال توانمند سازی جمعیت به‌لحاظ مهارتی در راستای استقلال در تأمین هزینه‌های زندگی و تربیت نسل صالح و کارآمد، رشد جمعیت کارآمد، هدف‌دار و باانگیزه برای رشد جامعه.	۱. جمعیت توانمند شده در همه ابعاد اعم از فردی، خانوادگی و اجتماعی.
مثال نهادهای حس‌تعلق به خانواده توسط همه افراد در همه سنین با اصالت‌بخشی به کانون خانواده.	۲. جمعیت حمایت‌شده توسط خانواده در همه سنین از نوزادی تا سالمندی در همه ابعاد اعم از آموزشی، فرهنگی، اقتصادی و ...
مثال مقابله با ابعاد نامطلوب سبک زندگی غربی، اصلاح و تکمیل آموزش‌های عمومی فرزندپروری، فرهنگ‌سازی تکریم و احترام به سالمندان و ...	۳. جمعیت تربیت‌شده مطابق با سبک زندگی اسلامی در همه ابعاد اعم از اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و ...
از طریق تسهیل ازدواج و رفع موانع آن، ترویج ازدواج، آموزش مهارت‌های زندگی و ارتباطی، ارتقاء امید زندگی، ارائه خدمات مشاوره‌ای بر مبنای فرهنگ و ارزش‌های اسلامی ایرانی، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، سوانح، آلودگی‌های زیست‌محیطی و بیماری‌ها.	۴. جمعیت حمایت‌شده توسط دولت در حفظ سلامت در همه ابعاد اعم از جسمی، جنسی، روانی، فکری و ...

هدف سیاست‌های کلی جمعیت، تعادل‌بخشی کمی و کیفی به ابعاد مختلف جمعیت کشور است. در شکل ۱ سیاست‌های کلی جمعیت در ۱۴ بند دسته‌بندی شده است. بندهای با رنگ تیره، توجه به ابعاد کیفی و بندهای با رنگ روشن توجه به ابعاد کمی جمعیت را نشان می‌دهند. همان‌گونه که مشهود است در این سند به‌خوبی به مهم‌ترین موضوعات حائز اهمیت در راستای رشد کیفی جمعیت پرداخته شده است و پیشنهادها و راهبردها متناسب با شاخص‌های کیفی ارائه شده است.

شکل ۱: توجه به ابعاد کمی (رنگ روشن) و کیفی (رنگ تیره) جمعیت در سیاست های کلی جمعیت

سیاست های کلی خانواده نیز همانند سیاست های کلی جمعیت توسط مقام معظم رهبری و در ۱۶ بند ابلاغ شده است. در شکل ۲، بندهای مشخص شده با رنگ تیره ابعاد کیفی این سیاست ها را نشان می دهد و بندهای مشخص شده با رنگ روشن ابعاد کمی این سیاست ها را بازگو می کند. به طور کلی، در ۱۰ بند از مجموع ۱۶ بند این سیاست ها به ابعاد کیفی و تقویت نهاد خانواده پرداخته شده است که نشانگر اهمیت بالای ابعاد کیفی در سیاست گذاری و به تبع آن در قانون گذاری و اجرای قوانین است و این مهم در سیاست گذاری ها به وضوح دیده می شود. لکن در مقام قانون گذاری به صورت شعار باقی مانده است و راهکارهای عملیاتی مناسب برای آن اتخاذ نشده است و در اجرا و عمل نیز نمودی ندارد.

شکل ۲. توجه به ابعاد کمی (رنگ روشن) و کیفی (رنگ تیره) جمعیت در سیاست های کلی خانواده

ابعاد کیفی جمعیت در قانون برنامه ششم توسعه

جدول ۲: ابعاد کمی و کیفی جمعیت در مواد جمعیتی قانون برنامه ششم توسعه

شماره ماده	ابعاد	مقولات
		ارزیابی آثار و تصمیمات بر اساس شاخصه های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده؛
	بُعد کمی	ارزیابی و تطبیق سیاست ها، برنامه ها و طرح های دستگاه ها و رصد مستمر ارتقاء شاخصه های وضعیت زنان و خانواده توسط معاونت امور زنان و خانواده و ارسال گزارش آن به طور سالانه به مجلس شورای اسلامی و هیئت وزیران.
ماده ۱۰۱	بُعد کیفی	تقویت جایگاه زن در خانواده و استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان در همه عرصه ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان؛ بهره مندی جامعه از سرمایه انسانی زنان در فرآیند توسعه پایدار و متوازن، با سازمان دهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده در دستگاه؛ اعمال رویکرد عدالت جنسیتی بر مبنای اصول اسلامی در سیاست ها، برنامه ها و طرح های خود؛ تقویت نهاد خانواده.
ماده ۱۰۲	بُعد کمی	پشتیبانی و ارتقاء سطح معیشت و اقتصاد خانواده از طریق توسعه مشاغل خانگی، بنگاه های زودبازده اقتصادی و تعاونی های تولیدی روستایی و خانواده محور و

شماره ماده ابعاد	مقولات
بُعد کیفی	افزایش نرخ رشد مستمر فعالیت‌ها؛ ارائه تسهیلات و امکانات ساخت و اجاره مسکن با اولویت زوج‌های دارای فرزند در قالب بودجه سنواتی؛ اتخاذ تمهیدات لازم از قبیل ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری در قالب بودجه سنواتی؛ حمایت و توسعه بیمه سلامت در بیمه پایه و تکمیلی برای مادران در کلیه مراحل دوران بارداری تا پایان دوران شیرخوارگی؛ تشکیل جلسات مستمر جهت هدایت و ایجاد هماهنگی بین بخشی، نظارت کلان بر برنامه‌ها، اقدامات و ارزیابی عملکرد مربوط به وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط و نهادهای عمومی و تشکل‌های مردمی و نیز بسیج ملی برای جلب مشارکت فراگیر در راستای تحقق سیاست‌های کلی جمعیت و رصد و پایش تحولات خانواده و جمعیت.
	پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان، فرزندآوری و تربیت فرزند صالح؛ ارزش دانستن ازدواج و فرزندآوری از طریق تمهید و سازوکارهای قانونی و اعطای تسهیلات و امکانات؛ زمینه‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج؛ حمایت، تقویت و تحکیم جامعه خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن با رعایت شاخص‌های الگو و سبک زندگی اسلامی-ایرانی؛ مقابله فعال و هوشمند با جنگ نرم در عرصه خانواده و منع نشر برنامه‌های مخمل ارزش‌ها و برنامه‌سازی، آموزش، پژوهش و تبلیغ توسط کلیه دستگاه‌های ذی‌ربط در جهت تحکیم خانواده؛ زمینه‌سازی جهت افزایش نرخ باروری کل (TFR) به حداقل ۲/۵ فرزند به ازای هر زن در سن باروری؛ آموزش و مشاوره مستمر و مسئولانه نوجوانان و جوانان با اولویت خانواده‌ها قبل، حین و دست‌کم پنج سال پس از ازدواج توسط همه دستگاه‌های ذی‌ربط، به‌ویژه وزارتخانه‌های آموزش و پرورش، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ورزش و جوانان، سازمان بهزیستی، مؤسسات آموزشی عمومی و آموزش عالی دولتی و غیردولتی، سازمان نظام روانشناسی و مشاوره و سایر نهادهای ذی‌ربط با برخورداری خدمات مشاوره و روانشناسی از تسهیلات و مزایای بیمه‌های پایه و تکمیلی؛ اتخاذ تمهیدات لازم جهت بهره‌مندی از قضات و وکلای مجرب با اولویت وکلای متأهل، با ارائه آموزش‌های لازم در جهت تشویق صلح

شماره ماده	ابعاد	مقولات
		و سازش زوج‌ها در پرونده‌های دعاوی خانواده و ایجاد مشوق‌های لازم نسبت به پرونده‌های مختومه.
ماده ۱۰۴	بُعد کمی	کنترل و کاهش نرخ طلاق به میزان بیست درصد سال پایه در طول اجرای قانون برنامه؛ کمک‌گیری از مرکز فوریت‌های اجتماعی و مددکاری و مراکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی توسط بهزیستی؛ پیشگیری از اختلاف و بحران‌های خانوادگی و پیشگیری از وقوع طلاق با کمک نهادهای مردمی توسط سازمان بهزیستی.
	موارد کیفی	ترویج ازدواج؛ ضد ارزش بودن طلاق و آسیب‌های اجتماعی آن برای زوج‌ها و فرزندان؛ ترویج فرهنگ پابندی زوج‌ها به خانواده و حفظ حرمت خانواده به‌عنوان محورهای اصلی سبک زندگی اسلامی-ایرانی توسط سازمان صدا و سیما.
ماده ۱۱۳	بُعد کیفی	ارائه خدمات مشاوره‌ای رایگان برای افراد فاقد تمکن مالی با معرفی مقام قضائی توسط سازمان بهزیستی.

در ماده ۱۰۲ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه (مصوب سال ۱۳۹۵) نیز بر ضرورت تغییر سیاست‌های کلی جمعیت و فرزندآوری تأکید شده است. بنابراین، آنچه از فحوای اسناد جمعیتی به‌دست می‌آید، نقش و جایگاه ویژه افزایش جمعیت در تضمین و ارتقاء قدرت و امنیت ملی و همچنین رشد و توسعه کشور است که باید به‌عنوان یک فرصت و امتیاز مدنظر دولت به‌خصوص نهادهای مرتبط اجرایی قرار گیرد (عظیم‌زاده اردبیلی و جلالی، ۱۳۹۷: ۱۵۱-۱۲۵) که این مهم جز با ارتقاء کیفی جمعیت به‌دست نمی‌آید.

ابعاد کیفی جمعیت در طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده

طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده به‌عنوان اولین قانون ویژه در خصوص افزایش جمعیت است که انتظار می‌رود به‌نحو شایانی به بُعد کیفی جمعیت پرداخته باشد. تحلیل مضمون این طرح و بررسی موارد آن به شرح جدول ۳ به شاخصه‌های ابعاد کمی و کیفی جمعیت پرداخته است و تنها ۱۲ ماده از مجموع ۷۴ ماده آن به بُعد کیفی افزایش جمعیت اشاره نموده است:

جدول ۳: ابعاد کیفی جمعیت در طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده

شماره ماده	موارد کیفی
ماده ۲۳	توسعه کمی و کیفی شیرخوارگاه‌ها؛ به‌کارگیری طلاب در شیرخوارگاه‌ها، برنامه‌ریزی و نظارت جهت محتوای آموزشی و تربیتی شیرخوارگاه‌ها.
ماده ۲۸	صیانت از تحکیم خانواده و حمایت از خانواده؛ ارتقاء کمی و کیفی برنامه‌های صدا و سیما در رابطه با شاخص‌های ارتقاء جمعیت.
ماده ۳۰	تسهیل ازدواج جوانان.
ماده ۳۱	کاهش سن ازدواج و تسهیل ازدواج جوانان؛ استحکام نهاد خانواده با رویکرد دینی.
ماده ۳۲	تعالی نهاد خانواده.
ماده ۳۳	تربیت و آموزش مهارت‌های سبک زندگی اسلامی ایرانی؛ رشد شخصیت فردی و اجتماعی؛ ارتقاء مهارت‌های فردی؛ ترویج فرهنگ ازدواج و خانواده جهت تعالی خانواده؛ آموزش مهارت‌های دوران بلوغ و ازدواج؛ تربیت کادر توانمند برای درس مدیریت خانواده و سبک زندگی.
ماده ۳۴	تقویت رشته‌های تحصیلی متناسب با جایگاه زن و خانواده بر اساس فرهنگ ایرانی اسلامی.
ماده ۳۵	ترویج و آگاهی‌بخشی نسبت به وجوه مثبت ازدواج؛ آموزش مهارت‌های ازدواج و فرزندآوری؛ نهادینه کردن هنجارهای صیانت از تحکیم خانواده.
ماده ۳۶	تأسیس مراکز مشاوره مبتنی بر سبک زندگی ایرانی اسلامی در مراکز آموزش عالی.
ماده ۳۷	تسهیل و ترویج ازدواج جوانان.
ماده ۳۸	آموزش‌های اخلاقی، حقوقی و روانشناسی حین ازدواج.
ماده ۴۸	کاهش هزینه‌های روحی روانی مادران باردار.

مقایسه مقولات چهار سند در حوزه افزایش جمعیت

پس از استخراج موارد ناظر به ابعاد کیفی جمعیت در هر ۴ سند مورد مطالعه، در این قسمت به مقایسه آنها با یکدیگر پرداخته شده است. شاخصه‌های مستخرج از هر ۴ سند موجود در حوزه افزایش جمعیت در ایران، به جهت تطبیق در جدول ۴ به شرح ذیل تجمیع شدند:

جدول ۴: مقایسه مقولات اسناد بالادستی در حوزه جمعیت

سیاست‌های کلی جمعیت و خانواده، ابلاغی مقام معظم رهبری	قانون برنامه ششم توسعه طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده
۱. تحکیم بنیان و پایداری خانواده.	۱. تقویت و تحکیم جامعه ۱. توسعه کمی و کیفی شیرخوارگاه‌ها، خانواده محور.
۲. ترویج و نهادینه‌سازی سبک زندگی ایرانی و اسلامی.	به‌کارگیری طلاب در شیرخوارگاه‌ها، برنامه-
۳. ارتقاء امید زندگی.	۲. تقویت و تحکیم و تعالی ریزی و نظارت جهت محتوای آموزشی و خانواده و کارکردهای اصلی تربیتی شیرخوارگاه‌ها.
۴. تکریم سالمندان.	آن با رعایت شاخص‌های ۲. صیانت از تحکیم خانواده و حمایت از الگو و سبک زندگی خانواده.
۵. توانمندسازی جمعیت در سن کار.	اسلامی- ایرانی. ۳. ارتقاء کمی و کیفی برنامه‌های صدا و
۶. تقویت مؤلفه‌های هویت‌بخش ملی.	۳. مقابله فعال و هوشمند با سیما.
۷. رصد مستمر سیاست‌های جمعیتی.	۸. ایجاد جامعه‌ای خانواده محور و تقویت و تحکیم خانواده.
۸. ایجاد جامعه‌ای خانواده محور و تقویت و تحکیم خانواده.	۹. محوریت بخشیدن به خانواده در تمام برنامه‌ها و قوانین و نظامات آموزشی، فرهنگی، اقتصادی و اجرایی.
۹. محوریت بخشیدن به خانواده در تمام برنامه‌ها و قوانین و نظامات آموزشی، فرهنگی، اقتصادی و اجرایی.	۴. کاهش سن ازدواج و تسهیل ازدواج جوانان. ۴. منع نشر برنامه‌های مخل جوانان.
۱۰. برجسته کردن کارکردهای ارتباط جامعه و مسجد.	ارزش‌ها و برنامه‌سازی، ۵. تعالی نهاد خانواده.
۱۱. ایجاد نهضت فراگیر تسهیل ازدواج و نفی تجرد.	آموزش، پژوهش و تبلیغ در ۶. آموزش مهارت‌های سبک زندگی اسلامی جهت تحکیم خانواده. ایرانی.
۱۲. نهادینه‌سازی رضایت، انصاف، مودت، رحمت در خانواده با فرهنگ‌سازی و آموزش.	۵. آموزش و مشاوره مستمر ۷. ارتقاء شخصیت فردی، اجتماعی و مسئولانه نوجوانان و مهارت‌های فردی؛ ترویج فرهنگ ازدواج و جوانان با اولویت خانواده‌ها خانواده جهت تعالی خانواده.
۱۳. اصلاح و تکمیل نظام حقوقی و رویه‌های قضایی در حوزه خانواده.	در دوره قبل، حین و ۸. آموزش مهارت‌های دوران بلوغ و ازدواج؛ دست‌کم پنج سال پس از تربیت کادر توانمند برای درس مدیریت ازدواج. خانواده و سبک زندگی.
۱۴. ایجاد فضای سالم و رعایت روابط اسلامی زن و مرد در جامعه.	۶. خدمات مشاوره و ۹. تقویت رشته‌های تحصیلی متناسب با برنامه‌های کشور در همه عرصه‌ها. روانشناسی برای افراد. جایگاه زن و خانواده بر اساس فرهنگ ایرانی
۱۵. ساماندهی نظام مشاوره‌ای و آموزش قبل، حین و پس از تشکیل خانواده.	۷. ارتقاء فرهنگ افزایش اسلامی.
۱۶. تشویق خانواده در جهت جلب مشارکت برای پیشبرد اهداف و برنامه‌های کشور در همه عرصه‌ها.	پایبندی زوجها به خانواده و ۱۰. ترویج ازدواج و آگاهی‌بخشی نسبت به حفظ حرمت خانواده و جوه مثبت آن؛ آموزش مهارت‌های ازدواج به‌عنوان محورهای اصلی و فرزندآوری؛ نهادینه کردن هنجارهای
۱۷. حمایت از عزت و کرامت نقش همسری، مادری و خانه‌داری زنان و نقش پدری و اقتصادی مردان.	سبک زندگی اسلامی- صیانت از تحکیم خانواده.
۱۸. ارتقاء سطح رفاه معیشتی و اقتصاد خانواده‌ها در حوزه اشتغال ازدواج و مسکن.	ایرانی توسط سازمان صدا و ۱۱. تأسیس مراکز مشاوره مبتنی بر سبک زندگی ایرانی اسلامی در مراکز آموزش عالی. سیما.
۱۹. حمایت حقوقی، اقتصادی و فرهنگی از خانواده‌های زن‌سرپرست.	۸. ارائه خدمات مشاوره‌ای. ۱۲. آموزش‌های اخلاقی، حقوقی و تقویت جایگاه زن در روانشناسی حین ازدواج.
۲۰. پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و عوامل تزلزل نهاد خانواده.	خانواده و استیفای حقوق ۱۳. کاهش هزینه‌های روحی روانی دوران شرعی و قانونی زنان. بارداری.
۲۱. اتخاذ روش‌های حمایتی و تشویقی مناسب برای تکریم سالمندان در خانواده.	
۲۲. ارتقاء همه‌جانبه سلامت خانواده‌ها به‌ویژه سلامت باروری.	

بحث و نتیجه‌گیری

در این مطالعه، با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون به بررسی چگونگی توجه به ابعاد کمی و کیفی جمعیت در اسناد و قوانین بالادستی (شامل: سیاست‌های کلی جمعیت، سیاست‌های کلی خانواده، قانون برنامه ششم توسعه و طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده) پرداخته شد. مهمترین نتایج مطالعه به شرح ذیل مورد بحث و بررسی قرار گرفت:

یک: آنچه در اسناد و قوانین مورد بررسی است بیشتر ناظر به شاخصه‌های رشد کمی جمعیت مانند تشویق و ترغیب زوجین به فرزندآوری و ازدیاد جمعیت است. درحالی‌که شاخصه‌های رشد کیفی جمعیت مواردی هستند که علاوه بر افزایش تعداد افراد جامعه، به سلامت جمعیت در همه ابعاد جسمی، روحی، روانی و اجتماعی نظر دارد و این موارد کمتر مورد توجه بوده است.

دو: در راستای افزایش رشد جمعیت، سند مرجع سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری است و بررسی قانون برنامه ششم توسعه و طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده، حاکی از نادیده گرفته شدن بعد رشد کیفی جمعیت در قوانین جدید است. در سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری، در کنار رشد کمی جمعیت، ضرورت رشد کیفی مورد توجه قرار گرفته و مطالبه سیاست‌گذاری بر مبنای آن شده است؛ بطوری‌که ۷ بند از مجموع ۱۴ بند این سیاست‌های کلی جمعیت به بحث رفع موانع کیفی فرزندآوری و اصلاح زیرساخت‌های آن و ۱۰ بند از مجموع ۱۶ بند سیاست‌های خانواده به بحث کیفی زندگی اشاره کرده است. علی‌رغم این مسئله درحالی‌که ادعا می‌شود طرح جوانی جمعیت مبتنی بر سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری هست اما اکثریت توجه این طرح ناظر بر بعد کمی فرزندآوری است. عدم حمایت از بحث کیفی جمعیت مسئله مهمی است که نیاز به بررسی بیشتر قانونگذار دارد. علاوه بر خلأ قانونی، اجرا و نظارت قانون نیز دچار مشکل است که باید برای هرکدام جداگانه تدابیری اندیشیده شود.

سه: در قوانین لازم است علاوه بر زمینه‌سازی برای رشد کمی جمعیت، موادی با غایت تحقق رشد کیفی جمعیت نیز وضع گردند. برخی شاخصه‌های ارتقاء کیفیت جمعیت مبتنی بر اسناد بالادستی عبارتند از برنامه‌ریزی برای توانمندسازی و بالفعل نمودن ظرفیت‌های بالقوه

فردی، خانوادگی و اجتماعی، ارتقاء کیفیت جمعیت با نگاه فرهنگ‌سازی دینی و زمینه‌سازی برای اجرای فرامین الهی در عرصه‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی، توجه به تأمین سلامت در ابعاد روانی، معنوی و روحی در کنار توجه به ابعاد سلامت جسمی.

چهار: توجه به بُعد کمی جمعیت، فارغ از بعد کیفی منجر به لطمات جبران‌ناپذیری به افراد و اصالت خانواده می‌شود. برای مثال یکی از راهکارهای ارائه‌شده تقنینی جهت افزایش نرخ رشد جمعیت، افزایش تعداد مهدکودک‌ها جهت تسهیل کار مادران شاغل است؛ اما این امر به‌تنهایی نه‌تنها به آسودگی خاطر مادران منتهی نمی‌شود (یعنی تأمین‌کننده هدف قانون‌گذار نیست) بلکه تشویق مناسبی برای فرزندآوری هم محسوب نمی‌شود. زیرا بسیار مشاهده می‌شود که افراد به‌دلیل نبود مربیان دلسوز و متعهد از سپردن کودکان خود به مهدها خودداری می‌کنند. بنابراین، در کنار راهکار افزایش مهدها که ناظر به بُعد کمی است می‌بایست ضمن آموزش و تربیت مربیان مهدها به ارتقاء محتوا و مفاد آموزشی این مراکز نیز توجه شود. ازجمله راهکارهای ارائه‌شده قانونی افزایش امکانات برای خانواده‌های دارای سه فرزند و بیشتر، رایگان شدن هزینه استفاده از حمل‌ونقل عمومی برای مادران است. این درحالی است که برای این افراد استفاده از حمل‌ونقل عمومی در قیاس با موارد مهم دیگر که دغدغه‌ی اصلی آنهاست از اولویت کمتری برخوردار است. باید توجه داشت که حتی در صورت نگاه صرف به بُعد کمی جمعیت نیز قوانین باید با نگاه واقع‌بینانه و با توجه به اولویت‌بندی دغدغه‌های این خانوارها وضع شود. زیرا همان‌طور که اشاره شد بیشترین دغدغه زوجین در رابطه با فرزندآوری موضوع تربیت و رشد فرزند برای موفقیت و سعادت آنهاست.

پنج: به‌نظر می‌رسد در قوانین جدید با وجود استفاده از عناوین عام، محدوده خاص‌تری مد نظر قرار گرفته است و حداقل اینکه در موضوع افزایش جمعیت این اتفاق رخ داده است. زیرا درحالی‌که در سند بالادستی سیاست‌های کلی جمعیت به هر دو بُعد کمی و کیفی توجه شده است، اما در طرح جوانی جمعیت که در راستای اجرایی‌سازی اسناد مذکور شکل گرفته است و پس از سال‌ها تلاش در سال ۱۳۹۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است، بیش از ۹۰ درصد موارد ناظر به رشد کمی جمعیت است. در سیاست‌های ابلاغی مقام رهبری، در کنار رشد کمی جمعیت، ضرورت رشد کیفی نیز مورد امعان توجه شایسته و موضوع سیاست‌گذاری قرار گرفته است و ۱۷ بند از مجموع ۳۰ بند مجموع سیاست‌گذاری‌ها به بُعد

کیفی افزایش جمعیت پرداخته شده است؛ اما قانون جوانی جمعیت که در متن آن به رشد کمی و کیفی به عنوان هدف اشاره شده است، تنها در ۶ ماده از مجموع ۵۵ ماده به ابعاد کیفی پرداخته شده است. این درحالی است که اهمیت رشد کیفی جمعیت می‌بایست به اندازه رشد کمی آن مورد توجه قرار می‌گرفت. بنابراین، یکی از جدی‌ترین ایراداتی که بر طرح مذکور وارد است توجه صرف به چالش‌های افزایش کمی جمعیت است؛ درحالی‌که مسائل و مشکلات و دغدغه‌های کیفی به‌طور شایسته مورد مذاقه قرار نگرفته است.

شش: ارتقاء آموزش‌ها و مشاوره‌های لازم برای حفظ سلامت افراد یکی از مهمترین مسائل در امر افزایش جمعیت است و ضروری است که مطابق با اسناد بالادستی مورد قانونگذاری و مطالبه قرار داده شوند. این مهم در سیاست‌گذاری‌های کلی جمعیت تحت عنوان مشاوره قبل، حین و بعد از ازدواج ذکر شده است. آموزش در زمینه‌های مختلف از قبیل سلامت جسمی مانند عدم اعتیاد به مواد مخدر و الکل، سلامت روانی و فکری مانند عدم وسواس و استرس، سلامت معنوی و مذهبی مانند عدم دین‌گریزی و شناخت جایگاه واقعی خود و کرامت انسان، شناخت هویت و ویژگی‌های خود، حفظ حیات فردی (جسمی و روحی و ظلم نکردن به خود)، خویش‌داری و مبارزه با تمایلات با نفس، صبر و استقامت، وحدت و همزیستی عادلانه، رابطه صحیح با طبیعت، مرگان‌اندیشی، رابطه معنوی و اهداف مذهبی، غنای درونی، حلال‌زادگی، مال حلال، سلامت ارتباطی مانند توان ایجاد ارتباط مؤثر و حفظ آن، جملگی از مواردی هستند که ناظر به رشد کیفی جمعیت هستند. در این زمینه باید با برگزاری کارگاه‌های آموزشی از ظرفیت‌های والدین، مدارس، دانشگاه‌ها، رسانه‌ها، مراکز دولتی و سازمانی بهره برد.

هفت: ارائه خدمات مشاوره و روانشناسی رایگان و یا تحت پوشش بیمه در تمام موارد مذکور و علاوه بر آن در حیطه خود فرزند ارزش بالایی دارد که در قوانین نباید مغفول بماند. علی‌رغم اهمیت ارائه خدمات مشاوره و روانشناسی توسط مراکز مشاوره، اما توان مالی پایین خانواده‌ها در پرداخت حق مشاوره، منجر به کاهش رجوع افراد به این مراکز شده است. لذا پوشش بیمه برای مشاوره در حوزه فرزندپروری و مسائل خانواده ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

هشت: آموزش‌های تربیت فرزند و سبک زندگی اسلامی و ارائه مشاوره‌های مؤثر در زمینه فرزندآوری از مهمترین راهکارها برای برطرف کردن موانع ارتقاء رشد کیفی جمعیت است که

همواره مورد غفلت قرار گرفته است. علی‌رغم اینکه طی سالیان اخیر در بیمارستان‌های پیشرفته در مبحث شیردهی مشاوره‌های این امر انجام می‌شود اما نحوه رفتار و ایجاد ارتباط با فرزند در هریک از سنین جنینی، نوزادی، کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی به هیچ وجه آموزش داده نمی‌شود. مشکل اساسی خانواده‌ها در عدم تمایل به فرزندآوری آشنا نبودن آنها با این مسائل است و این در حالی است که مبانی و آموزش‌های لازم در این خصوص در دین اسلام که قوانین ایران مبتنی بر آن است، وجود دارد. در حال حاضر، تنها آموزش اجباری و در دسترس برای خانواده‌ها، آموزش‌های قبل از ازدواج است که تا قبل از سال ۱۳۹۵ در قالب دو واحد به بحث‌های ناظر به مسائل بهداشتی و راه‌های پیشگیری از بارداری می‌پرداخته است و پس از سال ۱۳۹۵ این آموزش‌ها به ۶ واحد ارتقاء پیدا کرد و مباحث مهارت‌های ارتباطی، اخلاقی و حقوقی نیز به آن اضافه شد. تحقیقات پژوهشگر حاکی از عدم اجرایی شدن این ۶ واحد به نحو صحیح و شایسته است. خصوصاً در دوران همه‌گیری بیماری کرونا که کلاس‌های اجباری در قالب بسته‌های آموزشی در اختیار زوجین قرار داده می‌شود و معمولاً زوجین به دلایل مختلف، انگیزه و فرصت استفاده از این بسته‌های آموزشی را ندارند. درواقع، آموزش‌های موجود علاوه بر نیاز به تکمیل و تصحیح، نیاز به نظارت دارد. معهدا حمایت در خصوص آموزش و مشاوره برای تربیت فرزند علی‌رغم توجه سیاست‌گذار در هیچ‌یک از موارد تقنینی مورد توجه قرار نگرفته است و انتظار می‌رود در قانون ناظر به افزایش جمعیت مورد توجه خاص قرار داده شود.

نُه: فرهنگ‌سازی برای احترام و تکریم سالمندان نیز از موارد الزامی ورود در قوانین جدید است که در مواد ۷ سیاست‌های کلی جمعیت و ۱۵ سیاست‌های کلی خانواده به موارد مهم از آن‌ها اشاره شده است؛ چراکه سالمندان تعداد قابل توجهی از جمعیت کشور را به خود اختصاص می‌دهند و لذا نیاز به حمایت‌های مختلف دارند. این موضوع در مطالعه‌ای در کشور فنلاند بررسی و مشخص شده که بیش از یک‌سوم سالمندان از تنهایی رنج می‌برند (لیو^۱، ۲۰۰۷: ۲۹-۹) بنابراین، یکی از خطرات بالقوه تهدیدکننده سلامتی در سنین سالمندی، تنهایی و انزواست (جیون^۲، ۲۰۰۶: ۳۳-۵۹). از طرفی تکریم سالمندان یکی از راهکارهای اجرایی برای رفع موانع کیفی فرزندآوری است. هنگامی که مادر و پدر حس حمایت فرزندان در دوران پیری را نداشته

1. Lio
2. Jiuon

باشند و فرهنگ‌سازی در این زمینه صورت نگرفته باشد، طبیعتاً از میل به فرزندآوری کاسته می‌شود. راه‌حل پیشنهادی در این خصوص تأسیس مهدکودک‌هایی با سرپرستی سالمندان است که در کشورهای دیگر نیز این طرح در حال اجراست. علاوه بر این، کاهش ارتباط بین‌نسلی نیز که امروزه با تلقین تفکیک نسل‌ها صورت پذیرفته است باعث افزایش روبه‌رشد خانه‌های مجردی، ازدواج سفید و خانه‌های سالمندان شده است. این موضوع یک مانع مهم برای تشویق و ترغیب زوجین به فرزندآوری است که با اجرای طرح مراقبت سالمندان از کودکان قابل حل شدن است. از این رو، فرهنگ‌سازی برای احترام و تکریم سالمندان و ایجاد شرایط لازم برای تأمین سلامت و نگهداری آنان در خانواده، پیش‌بینی سازوکار لازم برای بهره‌مندی از تجارب و توانمندی‌های سالمندان در عرصه‌های مناسب، اتخاذ روش‌های حمایتی و تشویقی مناسب برای تکریم سالمندان در خانواده و در نهایت تقویت مراقبت‌های جسمی و روحی و عاطفی از آنان، پیشگیری و مداخله در راستای ارتقاء سلامت سالمندان با اجرای برنامه‌های مراقبت و شیوه ارائه خدمت در منزل، سامان‌دهی بخش‌های بستری سالمندان، مداخله در علل مرگ‌ومیر، بهره‌مندی از تجارب و توانمندی‌های سالمندان، و برنامه‌ریزی آموزشی، از جمله مواردی هستند که در این زمینه بایستی مورد توجه قانون‌گذاران قرار گیرد.

۵: با توجه به طرد خانواده‌های پرجمعیت توسط جامعه، لازم است در قوانین جدید، تکریم خانواده‌های پرجمعیت نیز مورد نظر قرار گیرد. به‌نحوی که، علاوه بر ارائه امکانات و اعطای هدایا به خانواده‌های پرجمعیت، باید ارائه خدمات به آنها همراه با تکریم و احترام و بدون نیاز به پیگیری‌های مکرر این خانواده‌ها باشد. همچنین لازم است فرهنگ‌سازی به‌نحوی صورت گیرد که والدین خانواده‌های پرجمعیت در سطوح مختلف جامعه از بیان تعداد فرزندان خود احساس شرم یا هراس نداشته باشند.

منابع

پناغی، لیلی، زهره ابارشی، نادر منصوری و محسن دهقانی (۱۳۸۸). کیفیت زندگی و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مرتبط با آن در سالمندان شهر تهران. *مجله سالمندی ایران*، دوره ۴، شماره ۱۲، صص

۸۷-۷۷

حسام، فرحناز (۱۳۹۴). *نقدی بر طرح جامع جمعیت و تعالی خانواده*، تهران: مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.

ارزیابی رویکرد قوانین و اسناد بالادستی به بُعد کیفی افزایش جمعیت ۳۳۵

حمیدی زاده، سعید، فضل‌الله احمدی، یوسف اصلانی، شهرام اعتمادی‌فر، کمال صالحی و رحمت‌اله کردیزی (۱۳۸۷). بررسی تأثیر برنامه ورزشی گروهی بر کیفیت زندگی سالمندان در سال ۸۶-۱۳۸۵، مجله دانشکده علوم پزشکی و خدمات بهداشتی-درمانی شهید صدوقی یزد، دوره ۱۶، شماره ۱، صص ۸۱-۸۶.

دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (۱۳۹۴). سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=30128>

زیبایی، سمیه (۱۳۹۱). کیفیت زندگی از دیدگاه قرآن، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، حوزه علمی خراسان، مدرسه علمیه الزهرا شیروان.

طلایی، رضوان؛ محمدرضا معیری، طاهره مازوچی، سید علیرضا مروجی و محدثه اردستانی (۱۳۹۱). کیفیت زندگی در بیماران با اختلالات شایع پیگمانتاسیون پوست در کاشان، پوست و زیبایی، دوره ۳، شماره ۳، صص ۱۴۹-۱۴۰.

عبداللهی، عادل و علی رحیمی (۱۳۹۶). برساخت اجتماعی سیاست‌های افزایش فرزندآوری و موانع پیش رو: مطالعه موردی کاربران اینترنتی، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، دوره ۲۰، شماره ۷۷، صص ۶۰-۳۶.

عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه و زهرا جلالی (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی سیاست کنترل مولید و قانون تنظیم خانواده، مجله ندای صادق، دوره ۲۳، شماره ۶۸، صص ۱۲۵-۱۵۱.

غفاری، غلامرضا و علیرضا کریمی (۱۳۹۱). روند مطالعه کیفیت زندگی در ایران، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دوره ۱، شماره ۳، صص ۱۳۴-۱۰۷.

غمامی، محمدمهدی؛ مریم مهاجری، محمدجواد جاوید و محمود حکمت‌نیا (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی تقنین سیاست‌های جمعیتی و ارائه شاخص‌های مطلوب، مجله مطالعات راهبردی زنان، شماره ۸۶، دوره ۲۲، صص ۵۸-۳۱.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۴). حقوق خانواده، تهران: شرکت سهامی انتشار.

لطفی، صدیقه (۱۳۸۸). مفهوم کیفیت زندگی شهری: تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری، جغرافیای انسانی، دوره ۱، شماره ۴، صص ۸۰-۶۵.

نژادمحمدنامقی، عاطفه، معصومه اسماعیلی، فریبرز باقری، احمد برجعلی و عبدالله شفیع‌آبادی (۱۳۹۳). ساختار و الگوی کیفیت زندگی اسلامی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۲، صص ۲۶-۷.

یدالله‌پور، محمدهادی؛ رمضان حسن‌زاده و مهناز کبریا فاضلی (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی بهبود کیفیت

زندگی از منظر اسلام و روانشناسان مثبت‌گرا، دین و سلامت، دوره اول، شماره ۱، صص ۷۲۸۱-

۸۱۷۲

Diener, E. and Lucas, R. E. Lucas (2000). Explaining Differences in Societal Levels of Happiness: relative standards, need fulfillment, culture and evaluation theory, *Journal Happiness Studies*, 1: 41-78.

Jiuan Tan, S. Kuan, & T. Siok Keng, (2006). K: The influence of value orientations and demographic factors on quality-of-life perceptions: evidence from a national survey of Singaporeans, *Social Indicators Research*, 78, : 33-59.

Lio, L- & J. Guo, (2007). Q: Loneliness and health-related quality of life for the empty nest elderly in the rural area of a mountainous county in China, *Qual life res*, 16: 1275-1280.

Liu, L (2006). Quality of life as a social representation in China: A qualitative study, *Social Indicators Research*, 75: 217- 240.

P. O'connor, B. (1995). Family and friend relationships among older and younger adults: interaction, motivation, mood, and quality, *International journal of aging and human development*, 40 (1): 9-29.

Pacione, M. (2003). Urban environmental quality and human wellbeing - a social geographical perspective, *Journal of Landscape and Urban Planning*, 65 (2): 19-30.

Pal, A. K., & Kumar, U. C. Kumar (2005). Quality of life concept for the evaluation of societal development of rural community in West Bengal, India, *Rural Development*, 15 (2): 83-93.

Parker, J. S. & Moore, R. H. Moore (2008). Conservation use and quality of life in rural community: an extension of Goldschmidt's findings, *Southern Rural Sociology*, 23(1): 235-265.

Investigating the Approach of Upstream Regulations and Documents to the Qualitative Dimensions of Population Increase

Leila Samani*, Masoumeh Shahriari**

Abstract

Population policy-making in Iran has undergone fundamental changes in recent years, and currently, regulations aimed to encourage population growth are on the agenda of the parliament and the government. Considering that the main concern of the population control and reduction approach in all societies, including Iran -even at the family level- has been about the qualitative dimension of the population; therefore, it is expected that special attention has been paid to improving the qualitative dimension of the population in micro and macro level policies and legislations. In this study, the contents of upstream documents are analyzed and their attention to the qualitative dimension of population is examined. The aim is to evaluate the current and desirable status of the qualitative dimension of population growth in upstream documents and emerging regulations with the purpose of population growth. The results indicate that there are fundamental gaps and lack of reflection of qualitative aspects between the upstream documents and new rules (such as providing physical, mental, sexual and spiritual parenting education; providing psychological and skill-based counselling and honoring large families). In conclusion, this study addresses the requirements of qualitative population growth and the need to integrate them into the laws and regulations related to population growth.

Keywords: Population, Childbearing, Population Policies, Assessment, laws, Upstream documents.

---

* Assistant Professor of Jurisprudence and Islamic studies, Women Research Center, Alzahra University, Tehran, Iran, (Corresponding Author). E-mail: l.samani@alzahra.ac.ir.

** MA student of Jurisprudence and Family Law, Shahid Motahhari University, Tehran-Iran, E-mail: m.shahriary.251@gmail.com.